

VOŠNJAKI IN ŠALEŠKA DOLINA

*Že * po podatkih, ki smo jih izvedeli iz referata Mitje Vošnjaka je jasno, da je družina Vošnjak, pa naj govorimo o sorodstveni liniji dr. Josipa Vošnjaka, ki se je kasneje pomenčila, ali o slovenski usnjarski liniji Vincenca in Ivana Vošnjaka, izjemno pomembna za proučevanje Šaleške doline v 19. in prvi polovici 20. stoletja.*

*To velja toliko bolj, ker se je ravno to obdobje našemu poznavanju preteklosti Šaleške doline še najbolj izmikalo. O preteklosti doline so namreč obširneje pisali le trije zgodovinarji. Starejša dva (Ignaz Orožen: *Das Dekanat Schallthal*, Graz 1884 in Ivan Hribar: *Mesto Šoštanj*, Celje 1930 in 1932) sta se ukvarjala predvsem s starejšo zgodovino gradov, cerkva in šolstva v dolini in so njuni podatki za 18. in 19. stoletje zelo skopi. Novejše delo dr. Milana Ževarta (NOB v Šaleški dolini, Ljubljana 1977) pa sega kronološko od leta 1917 do 1945, zato lahko pri njem najdemo le podatke o nemških *Woschnaggih* po I. svetovni vojni. V 19. stoletje posega le še obsežnejše delo ing. Antona Seherja, ki pa je tematsko ozko omejeno na zgodovino premogovništva v dolini.*

** Tekst Vošnjaki in Šaleška dolina je bil napisan za simpozij posvečen dr. Josipu Vošnjaku, ki je bil v Šoštanju 18. maja 1984. Družina Vošnjak je bila, kot je zapisal avtor izjemno pomembna za Šaleško dolino in je zato raziskava, ki bi vlogo obeh vej Vošnjakov za Šaleško dolino še dodatno razsvetlila, ena najbolj nujnih nalog šaleškega zgodovinopisja.*

Podrobnejše ukvarjanje z Vošnjaki in seveda z dr. Josipom Vošnjakom nam zato odpira mnoga še povsem neraziskana področja in probleme, ki jih bo ta referat lahko samo nakazal.

Vošnjaki so seveda najprej in predvsem povezani z razvojem usnjarstva v Šoštanju, ki je imelo očitno že daljšo tradicijo in ni bilo povezano samo z njimi. V nekaj desetletjih od začetkov (1750) so Vošnjaki v Šoštanju vodili že dve usnjarski delavnici in se nato sorodstveno povezali v pravi »usnjarski imperij« z usnjariji v Laškem, Slovenski Bistrici, Slovenj Gradcu, Vitanju, Velikovcu, Mozirju in Šembricu pri Velenju. Velikost obeh šoštanjskih usnjarskih delavnic sicer vse do konca 19. stoletja ni presegla obrtniške stopnje, vendar sta gotovo pomembno vplivali na splošno gospodarsko dinamiko kraja. Usnjariji so bili namreč tedaj nekaki aristokrati med drugimi obrtniki in so v času rojstva dr. Josipa Vošnjaka (1834) prav gotovo imeli višji socialni status kot večina šoštanjskih tržanov. Po slikovitih Vošnjakovih besedah so bili Šoštančanje v prvi polovici 19. stoletja »bolj revni rokodelci, ki so se mogli le s tem preživeti, da so imeli nekaj zemljišča. Kakor za druge trge veljalo je tudi za Šoštanj: kadar gredo purgarji na polje ni nobenega kmeta doma«.

Dokazov za premožnost obeh vej šoštanjskih Vošnjakov je dovolj. Josipov oče Mihael je bil poročen z Jožefo Križan, ki je izvirala iz premožne družine slovenskih svobodnikov – kosezov iz Šentilja pri Velenju. Njen ded Matevž Kasesnik je leta 1805 postal lastnik šentiljskega gradu Schwarzenstein in je imel celo nekaj podložnikov. Grad je bil v njihovi lasti vse do leta 1849. Jožefin oče Sebastjan Križan je gospodaril na velikem družinskem posestvu, h kateremu je spadala pivovarna in nekaj gospodarskih poslopij. Bil je tudi gradbeni podjetnik in je v letu 1825 in 1826 zgradil cesto od Velenja do Valdeka skozi Hudo luknjo. Tudi sam Vošnjakov oče je imel posestvo in vinograd v Lokovici, leta 1866 pa je tudi svojemu sinu Josipu kupil nekdanji

minoritski vinograd in posestvo v Visolah nad Slovensko Bistrico. Ob tem je treba povedati, da je v tem času posest vinograda predstavljala statusni simbol, po katerem si lahko z gotovostjo ločil premožne od nepremožnih trških rodbin.

Mihael Vošnjak

Tudi druga slovenska veja šoštanjskih usnjarjev Vošnjakov je bila dovolj premožna. Leta 1864 so npr. posedovali poleg usnjarne še vinograd v Kavčah pri Velenju in posestvo na katerem so lahko preredili 12 glav živine.

Poleg gospodarske moči sta obe veji Vošnjakov v 19. stoletju posedovali precejšen političen vpliv, ki se je pokazal npr. že leta 1848, ko je bil Josipov oče izbran za poročnika šoštanjske narodne straže, njegov svak Vincenc Vošnjak iz druge rodbinske veje pa je bil njen »korporal« in je zelo aktivno sodeloval v burnih političnih dogodkih v revolucijskem letu. Tudi v drugi polovici 19. stoletja so člani obeh družinskih vej predstavljali najpomembnejše podpornike slovenskega narodnega gibanja v trgu in sodelovali v šoštanjski

slovenski posojilnici, čitalnici, Sokolu itd. Posebno pomembno vlogo v šoštanjskem narodnem gibanju je ob koncu 19. stoletja igral Ivan Vošnjak, predstavnik druge veje Vošnjakov, ki je ostala trdno slovenska.

Politični vpliv Vošnjakov v Šoštanju se je še povečal ob koncu 19. stoletja, ko sta obe liniji močno razširili svojo usnjarsko dejavnost in iz obrtnega obrata prerasli v industrijo. To je mnogo bolj uspelo tedaj že ponemčeni veji *Woschnaggov*, ki je v letu 1908 pognala svojega konkurenta Ivana Vošnjaka v stečaj. Ob tem je doživela polom tudi šoštanjska posojilnica in marsikatera slovenska šoštanjska družina. Slovenstvo je tedaj v Šoštanju doživelo hud poraz, ki ga lahko opazimo celo ob primerjavi štetja prebivalstva leta 1900 in 1910, na kar je opozoril že Vasilij Melik v spremni besedi k ponatisu Vošnjakovih Spominov.

Leta 1900 se je namreč za nemški občevalni jezik (*Umgangssprache*) od 1096 Šoštanjčanov odločilo 179, v vsej Šaleški dolini 307 ozir. 3 % in v bližnjem Velenju kar 109 od 529 prebivalcev. Deset let kasneje, ko je Ivan Vošnjak že propadel, je bila slika mnogo bolj porazna za Slovence. Tedaj je bilo v Šoštanju kar 874 (69,5 %) nemško govorečih. Zanimivo je, da je leta 1910 močno naraslo število nemško opredeljenih tudi drugod po Šaleški dolini (vseh je bilo zdaj že 1306 ali 10,4 %), tudi v krajih, ki s šoštanjskim usnjarstvom niso bili neposredno povezani.

Ob tem ne bi bilo odveč spregovoriti še nekaj besed o ponemčenju Vošnjakovega brata Franca in njegovih potomcev. Družinske razmere, ki jih je omenil Mitja Vošnjak, kot kaže niso bile edini razlog ponemčenja. Dva članka v *Jutru* iz leta 1911 in pismo dr. Josipa Vošnjaka z dne 3. IV. 1911 kažeta, da so na njegovo ponemčenje vplivali tudi celjski in šoštanjski narodni krogi. Celjska Domovina je namreč Franca Vošnjaka napadala že v osemdesetih letih, ko je še deloval v slovenski posojilnici. Tudi šoštanjski narodnjaki so ga kasneje izrinili iz načelstva posojilnice, bolj iz osebnih

kot narodnostnih razlogov. Podobno se je po mnenju Josipa Vošnjaka godilo tudi njegovemu nečaku Hansu, ki je bil v mladosti vnet član šoštanjske čitalnice in Sokola. Njemu so po teh virih »neki naši radikalci v Celju« pokvarili ženitev z dekletom iz »odlične narodne obitelji« in s tem povzročili njegovo renegatstvo.

Vpliv šoštanjskega usnjarstva se je od konca 19. stoletja kazal še v nečem, kar ni bilo vezano na njegovo nemško ali slovensko orientacijo. Ustvarilo je, podobno kot v približno istem času premogovništvo v okolici Velenja, nov družbeni razred – proletariat, ki je bistveno spremenil socialno in družbeno strukturo Šoštanja.

*Ivan Vošnjak,
slovenski poslanec*

To je bilo toliko pomembneje, ker so bili šoštanjski usnjarji že od leta 1896 politično organizirani v krajevni organizaciji JSDS. O njeni dejavnosti ni mnogo podatkov, vemo pa, da je v letu 1898 pripravila dva strankina shoda, ohranila pa so se tudi imena dveh njenih članov v letu 1889 (Šavcer in

Karel Breznik) in podatek o shodu 26. marca 1889 na katerem je govoril celo Etbin Kristan. Pozneje podatkov o delovanju šoštanjske krajevnice organizacije JSDS ne najdemo več, zato bo potrebno njeno usodo še podrobneje raziskati.

Vpliv dr. Josipa Vošnjaka na Šaleško dolino je nekoliko težje izmerljiv, saj je v Šoštanju stalno živel le v svojih najzgodnejših letih. V času šolanja v Celju, Gradcu in na Dunaju se je v Šoštanj vračal le ob počitnicah. Tudi po končanem študiju je bil zdravnik v Šoštanju le dobro leto (1858–1859). Vsekakor se je v Šoštanj vračal tudi kasneje; »parkrat na leto« zatrjuje sam v svojih Spominih. Na svoj rojstni kraj je bil močno navezan in vselej, ko je »za leto starejši obiskal svoj ljubljeni rojstni kraj in vsa mesta, kjer sem se kretal otrok in dijak, mi je bilo milejše pri srcu v bridkem spoznanju, da se oni veseli dnevi nikdar več ne vrnejo«. S svojimi sorodniki iz Šoštanja in bratom Mihaelom, ki je živel v Celju pa je Vošnjak prihajal redno v stik tudi v Visolah, kjer so drug ob drugem imeli svoje vinograde bratje Josip, Mihael in Franc Vošnjak.

Josip Vošnjak

Konkretnih podatkov o morebitnih političnih posledicah teh družinskih obiskov in stikov je sicer malo, saj v Vošnjakovi zelo obsežni korespondenci niso ohranjena pisma namenjena njegovim sorodnikom v Šoštanju ali morebitnim drugim korespondentom iz Šaleške doline. Vendar nas že sam Vošnjakov položaj in njegovi številni uspehi pri narodno prebudnem delu napeljujejo na misel, da je Vošnjak moral najti posnemovalce tudi med svojimi ožjimi rojaki.

Take vrste vpliv je Vošnjak morda imel na velenjskega župana Jožefa Raka, ki je bil skupaj z njim leta 1867 izvoljen v štajerski deženi zbor. Rak je bil nedvomno slovensko in liberalno usmerjen. Bolj posreden vpliv te vrste bi lahko domnevali tudi pri njegovem nečaku Ivanu in pri Vinku Ježovniku iz Velenja, katerega mati je bila Vošnjakova sestrična. Ježovnik je bil leta 1907 kot liberalni slovenski kandidat izvoljen za državnega poslanca.

Dokazljiv pa je Vošnjakov vpliv na Rakovega naslednika, tedanjega lastnika velenjskega gradu Karla pl. Adamoviča. Tega je namreč leta 1870 dr. Josip Vošnjak skupaj z Valentinom Zarnikom obiskal na velenjskem gradu in ga pregovoril, da je sprejel kandidaturo pri volitvah deželnih poslancev za slovenjgraški okraj. Adamović je kandidaturo sprejel in bil štajerski deželni poslanec od leta 1870 do 1873, ko je zaradi zdravstvenih razlogov odstopil. Njegovo poslanstvo je Vošnjak v Spominih označil takole: »Adamović, ki je bil rodom Srb,... se ves čas, dokler je bil poslanec, pošteno boril v vrsti svojih slovenskih tovarišev za naše narodne pravice«.

Pomembnejše je Vošnjakovo sodelovanje pri ustanavljanju slovenske posojilnice v Šoštanju leta 1874. Pred tem so pri nas posojilnice delovale le še v Ljutomeru in Sv. Jakobu v Rožu in v Mozirju. Pobudo za ustanovitev šoštanjske posojilnice je gotovo dal Vošnjak. To dokazuje tudi pismo Frana Rapoca, ki je bil od leta 1873 notar v Šoštanju. Ohranjen je samo Rapočev odgovor Vošnjaku, ki pravi:

»Ne boj se, da bi jaz šoštanjski posojilnici nasprotoval, kolikor je v mojih močeh bom od srca rad sodeloval, ne samo glede posojilnice«. Iz pisma je nadalje razvidno, da bo zbor interesentov za ustanovitev posojilnice sklican še v marcu 1874, med ustanovnimi člani pa Rapoc omenja Vošnjakovega očeta, njegova brata Franca in Mihaela in nekega Goloba. Posojilnica je bila v sodni združni register vpisana 2. oktobra 1874, njen prvi predsednik pa je bil Vošnjakov oče Mihael medtem, ko je notar Fran Rapoc sodeloval kot pravni svetovalec posojilnice.

Še eno Vošnjakovo intervencijo v zvezi s Šaleško dolino moramo omeniti. Leta 1872 se je namreč kot poslanec v štajerskem deželnem zboru močno potegoval za zgraditev t.i. Savinjske železnice od Celja do Velenja. Leta 1873 je o tem vprašanju govoril še v državnem zboru na Dunaju, vendar je državni zbor gradnjo odklonil in dovolil le progo iz Dravograda do Wolfsberga. Vošnjak seveda ni bil pobudnik gradnje železnice skozi Savinjsko in Šaleško dolino, vendar je bil o njej dobro poučen. Njegov brat Mihael je kot železniški strokovnjak že leta 1856 sodeloval pri trasiranju proge od Celja do Velenja. Leta 1871 pa je ravnatelj Južne železnice Schüller Mihaelu Vošnjaku ponovno naročil naj prouči možnost gradnje železnice od Celja do Dravograda. Mihael je o tem sestavil obširen elaborat, ki ga je Jože Vošnjak nato zagovarjal v deželnem zboru.

Mihael Vošnjak se je nato z gradnjo te železnice še večkrat ukvarjal. Leta 1882 je sklical v Šoštanju zbor interesentov za gradnjo in pri Južni železnici dosegel, da so se za to železniško povezavo znova ogreli. Ko je za gradnjo železnice pridobil še Klemensiewiczza in Lappa, lastnika velenjskega premogovnika, je gradnja v resnici stekla. Prvi vlak je od Celja do Velenja pripeljal 27. decembra 1891 in je pomenil za Šaleško dolino velikansko pridobitev.

S tem smo omenili najvažnejše zasluge dr. Josipa Vošnjaka za politični in gospodarski razvoj Šaleške doline in Šošta-

nja v drugi polovici 19. stoletja. Podrobnejše raziskovanje Vošnjakovega dela pa bi nedvomno prineslo nove tovrstne podatke.

Dr. Josip Vošnjak je pomemben za Šaleško dolino tudi zaradi svojih spominskih zapisov. Njegovi Spomini iz leta 1906 in 1907, spis Moj rojstni kraj (Slovan 1904) in nekatera literarna dela (Ti očeta do praga, sin tebe čez prag, KMD 1890 in povest Navzgor – Navzdol, SV zv. 62, Celovec 1909) nam namreč ohranjajo izredno dragoceno kulturno zgodovinsko gradivo o Šaleški dolini in njenih prebivalcih v 19. stoletju.

Poleg literature, ki je omenjena že v tekstu, sem pri pisanju referata uporabljal še rokopisne spomine Ivana Vošnjaka, družinsko kroniko Vladimira Vošnjaka in delo Janka Orožna: Celje in slovensko hranilništvo.